

ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ
ФИЛОЛОГИИ

КАТЕДРА ПО СЛАВЯНСКИ ЛИТЕРАТУРИ

АВТОРЕФЕРАТ

за присъждане на образователната и научна степен
„доктор“ по професионално направление 2.1
Филология – Литература на народите от Европа,
Америка, Азия, Африка и Австралия – История на
чешката литература

на тема:

ПРАГА КАТО ЛИТЕРАТУРЕН ТОПОС

Докторант:

Тиха Бончева

Георгиева-Богданова

Научен ръководител:

Проф. дфн Панайот Димитров

Карагъзов

София, 2022

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на заседание на Катедрата по славянски литератури към Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, проведено на 05.07.2022 г. Дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключение, библиография и приложение. Общият му обем възлиза на 200 страници. Библиографията обхваща 248 заглавия на български, чешки, руски, английски.

Научно жури:

Автори на рецензии:

доц. д-р Добромир Григоров Григоров (председател)
проф. д-р Владимир Георгиев Пенчев

Автори на становища:

проф. дфн Панайот Димитров Карагьозов (научен
ръководител)
проф. дфн Христо Петров Трендафилов
доц. д-р Валерия Живова Годорова

Материалите по защитата са на разположение в катедра „Славянски литератури“, каб. 156, Факултет по славянски филологии в сградата на Ректората на СУ „Св. Климент Охридски“.

Съдържание на дисертационния труд

УВОД / 2

ПЪРВА ГЛАВА

Представи за художественото пространство в литературата /10

Теории за пространството (от физически обект до литературната сцена)/9

Разбирания за градско пространство /29

„Пражкия текст“ /37

ВТОРА ГЛАВА

Трансформации на литературния персонаж Прага /47

Формиране на пражкия облик /47

Прага като изкусителка /52

Прага като двойник /70

ТРЕТА ГЛАВА

Лабиринтът на Прага /75

Крепост, площад, улици /80

Кафенета и кръчми /92

Еврейското гето/110

Сакрални и идеологизирани места /126

Гробище и паметници /150

ЗАКЛЮЧЕНИЕ /165

БИБЛИОГРАФИЯ /171

ПРИЛОЖЕНИЕ /190

УВОДНИ ДУМИ

Пражкото градско пространство присъства като открояваща се тема в чешката литература и култура от Средновековието до наши дни. Образът на Прага е траен и устойчив и през годините добива функцията на митологема. В настоящето проучване градът се анализира като механизъм, формиращ единна социална и културна рамка. Целта на изследването е въз основа на подбрани текстове да разграничи функциите на градското пространство и да проследи развитието на Прага като литературен топос – самостоятелен художествен персонаж и жив организъм.

Работата е разделена на теоретичната част и аналитични глави, които разгръщат темата за града-герой и града-организъм, състоящ се от свои доминанти.

Проследяването на състоянието и динамиката не само на Прага, но и на цяла Чехия през различните исторически периоди, е необходимо за постигане на обективност и пълнота на изследването, тъй като обществените и урбанистичните промени оказват осезателно влияние върху художествените текстове. Пресичането на историческите, културологичните, литературоведските, социологическите и др. гледни точки позволява да се представи детайлна картина на градската среда. Пространствените модели са разгледани и като част от фикционалното художествено пространство, и като сцена и карта от реалния живот на Прага и нейните жители.

Преди изследването да се насочи към художествените образи на Прага, се уточняват параметрите на термина „пространство“ и се разглеждат някои основни концепции, свързани с пространствено-времевия континуум. С цел да се проследи неговото развитие пространството е разчленено на съставните му части и се разграничават субективно и обективно и вътрешно и външно пространство.

Направен е опит да се дефинира и литературно конкретизира термина „пространство“, като за целта са изведени някои основни концепции, свързани с пространствено-времевия континуум. Категорията „пространство“ се разглежда теоретично, като се представят предимно теми и проблеми, свързани с литературното пространство и неговите рефлексии в прозаическите художествени произведения. Целта е да бъде извършено задълбочено картографиране на пражката градска среда и по този начин да се обособят и дефинират местата-центрове и доминанти в конкретните белетристични творби.

Поетиката на пространството се занимава със значението и функционирането на дадено място (топос) в литературно произведение. Пространството, заедно с времето, се нарежда сред определящите категории в художествената литература. Терминът „топос“, поради преводимостта му като „тема“ или „обикновено място“, дава възможности за различна употреба. Ернст Роберт Курциус е сред първите изследователи на литературното пространство, които каталогизират топосите. През 1948 г. той издава, посветения на античните мотиви (топоси) и

жанрови форми в европейските литератури и култури, труд „Европейската литература и латинското Средновековие“, в който разглежда топосите като „обща места“, обединяващи и свързващи литературата с природата (небе, море и т.н.). Подходът на Курциус е възприет от мнозина специалисти по история на литературата в Германия и се оформя школа по изследване на топосите (на немски известна под името Toposforschung), която се разгръща като опозиция на духовно-историческата школа от първата половина на XX век. Този модел на изучаване обаче е лишен от литературна пространственост и ограничава топоса до определен исторически период и литературна норма. Разграничавайки се от античните формули за пространствена образност, които днес са определяни за „клише“, вниманието се насочва преди всичко към стилизацията на мястото (топоса), а през неговата призма се променя и разбирането за заобикалящия ни свят.

Фикционалният свят в литературата трансформира научните теории и създава нови знания за физическото и литературното пространство. Литературното пространство е свързано от една страна с хуманитарни науки като социологията, философията, антропологията, психологията, семиотиката, а от друга – с географията, физиката, геометрията, които допринасят за конкретизираното тълкуване на понятието.

Често градското пространство в своите названия или култови архитектурни символи (църкви, манастири, паметници) възплътява сакралността. Сакралното пространство е отражение на историята и градския мит.

Понякога самата градска мрежа е изтъкана от сакрални доминанти (храмове, светилища, гробници, пещери). Свещеното може да бъде не само конкретно градско пространство, но дори и целият град.

Историята на философията се колебае между две концепции за пространството: реалистично и идеалистично (въображаемо). Реалистичната концепция, за която категорията локализация е решаваща, се открива още при Аристотел, който заедно с времето като екстраполация на човешкия опит, възприема ясно разграничената вселена като основа на света и пространството. Идеалистичната философия разпознава евклидовото кохерентно, хомогенно, триизмерно пространство, а вижданията на Лайбниц, дефиниращи пространството като релационно, се доближават до него. Концепцията на Исак Нютон, от друга страна, отрича относителността. Според нея пространството е абсолютно и независимо от обектите, които се движат в него. В противовес е теорията за относителността на Алберт Айнщайн, в която тези аспекти са взаимозависими и заедно образуват уникален, четириизмерен пространство-времеви комплекс.

Важен за изучаването на пространството е феноменологичният поглед на Гастон Башлар, представен в книгата му „Поетика на пространството“ (1957). Неговият метод изучава интимността в отношенията с пространството, а топоанализът се опира повече върху личния живот и връзката с мястото, отдалечавайки се до известна степен от литературното пространство. В главата „Проблемът на художественото пространство“ от

книгата „Структура на художествения текст“ (1970) Юрий Лотман ясно откроява организацията на пространството в литературните произведения. Придържайки се към неговия модел за функциониране на опозиции и митични връзки, изследването се насочва към отделяне на опозициите високо-ниско, отворено-затворено (пространство); небе-земя и др. При изследването на пространството е важна връзката му със сюжета и това как действат пространствено-сюжетните структури. Пространството моделира света, а в литературата е оформящо звено в рамките на наратива.

Градското пространство се превръща в самостоятелен мотив в определени текстове, а градът се възприема като съвкупност от знакови системи и координатна схема, описваща неговите граници и очертания. В чешката литературна традиция умален модел на света-град е представен още в романа на Ян Амос Коменски „Лабиринтът на света и раят на сърцето“ (1627/1631). От лабиринтообразната структура на вселената тръгват и архетипните места и моделността на пространствата като се дава приоритет на сакралното над материалното. Практическото проучване на текста се определя от няколко възлови точки, общи и индивидуални характеристики, които доминират и са сходни в литературния свят на подобрите автори. Анализът и интерпретацията на конкретните произведения са ключ към опознаване на цялостния литературен топос Прага. Чрез използването на историческия модел и някои интердисциплинарни подходи за литературното пространство са очертани

глобалните свойства на пространството и неговата конкретизация в чешката художествена литература.

Пространственият анализ проследява променящия се град, чиито реален и литературен образ се обуславя от историческите процеси. Семиологичният подход при обговарянето на „градския текст“ е в основата на настоящата работа. Въз основа на изследванията за петербургския текст (вж. Топоров 2003) трудът доказва, че пространството на Прага е не само сбор от улици и сгради, а същност на мястото като културна среда за неговите жители. Основавайки се на научните изследвания на чешкия литературовед Даниела Ходрова, настоящият текст се концентрира върху града в подобрани, предимно романо­ви, прозаически текстове. Определян като урбанистичен жанр и от самата Ходрова (Ходрова, 1994:94), романът превръща града от място на действието в пространство-герой.

Прага, разглеждана като културен феномен, се превръща в неразделна част от художествената литература. Днес топосът не спира да оживява в изкуството. Още в началото на ХХ век в чешкото научно поле започва засилен интерес към проучване на литературния образ на Прага. Това е и времето, когато се появява терминът „пражки текст“. Сред романовата фикция и новата реалност се преплитат историческите събития и митовете за града. А „раждането“ на „художествена“ и митична Прага се свързва с древното пророчество на митичната Либуше, което литературно оживява в „Старинни чешки легенди и предания“ от Алоис Ирасек:

„Виждам град, чиято слава ще достигне до звездите. Там в гората има място, заобиколено от река Вълтава. От север Бруснице го огражда с дълбока клисура, а от юг – скалистият връх край гората Страхов. Когато отидете там, ще намерите сред гората човек, който деля праг на къща. Затова крепостта, която ще построите, ще наречете Прага. И както князете и вождовете свеждат глави пред прага на своя дом, така ще ги свеждат и пред моя.“ (Ирасек, 1978:57).

Това е един от вариантите на преданието, което се появява за първи път в Хрониката на Козма Пражки и в Далимиловата хроника, и което развива и модифицира художествения мит за славния град. Представянето на легендарния и мистичен образ на Прага е тенденция, която оживява в литературния пътеводител „Магическа Прага“ (Praga magica, 1973) на Анжело Рипелино. Реалните пражки места са пресъздадени през погледите на писатели, поети, художници. Този принцип на очертаване на града чрез неговата градска скица е похват, който неизменно присъства в литературата от края на XIX век и се развива и до днес. Именно тази тенденция следва настоящето проучване при очертаването на Прага като литературен топос и цели да обхване два литературни периода – на преходите между XIX и XX и между XX и XXI век. Пражкия образ присъства и оказва своето влияние и през другите литературни и исторически периоди, но лабиринтността, многоликостта, разслоеността и доминираща същност на града са най-

ясно видими и могат последователно да се изведат от произведенията на Късното чешко възрождение и от литературата след преломната 1989 г.

Тенденцията да се разглежда града не само като географски обект, но и като карта на културното развитие на Европа е видима и за Прага. Следвайки логиката на италианския славист А. Рипелино, Прага е град на три народа (вж. Ripellino 1992: 35) – чешкия, немския и еврейския. За тази цел отпада ограничението изследването да се фокусира само върху произведения, написани от етнически чехи, и се интерпретират романа на австриец Густав Майринк „Голем“, романите на пражкия еврейин Франц Кафка и др. Това, което обединява „разноетническите“ произведения е общият им *genius loci*. В подбора на литературния материал и неговата интерпретация водещ е принципът на изобразяване на Прага не само като обект, но и като художествен субект.

Метафоризацията и митизацията на пространството водят до промяна в разбирането за конкретното им място в литературата. Пространството се възприема като: декор и място за социалното действие (в натуралистичните романи); в място на действие или в метафора, дори метонимия. Конкретните пространства играят при проучванията на текста важна роля. Специфичното място е миметично отражение на реалното пространство. Тези места лесно се идентифицират като тематични или обратно, като една космическа рамка. Може да се говори и за статична форма и динамика в контекста на фикционалното пространство на измисления свят.

I. Представи за художественото пространство в литературата

Пространството от физически обект до литературна сцена

Първата глава на дисертацията се фокусира върху теориите за пространството и разбиранията за града като част от литературата и социалната реалност. Благодарение на теоретичните импликации могат да се конструират фикционални измерения на пространството. Абстрактното понятие „пространство“ се изгражда и благодарение на социалните, културни и семантични фактори. Те са част от константите, които моделират човешката представа за света и така отражението ѝ влияе на моделирането. Човешкият опит за възприемането на пространството може да се разбира по различни начини. На най-общо ниво се разграничават три основни типа пространство: митично, прагматично и абстрактно, към които може да прибави и така теоретично пространство (Tuan, 2007: 17).

В рамките на научното и абстрактното пространство се разграничават две исторически теории. Това са концепцията на Исак Нютон (1642–1726/27) за евклидово пространство („*Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica*“, у Isaac Newton, 1687) и теорията на Готфрид Вилхелм Лайбниц (1646–1716) за пространството („Монадология“, Готфрид Лайбниц, 1714). Днешното възприемане на пространството се доближава най-много до евклидовото пространство, което от своя страна, е постоянно и триизмерно. То съществува

независимо от своето „съдържание“ и в него телата взаимодействат едно с друго. За Лайбниц пространството в своята същност е съвкупност от отношенията между предметите. И за него празно пространство е словосъчетание, лишено от всякакъв смисъл. Тази концепция (от лат. “relatio” – отношение) се нарича релятивистка (релационна) и е основата на съвременното разбиране за пространствено-времевия континуум.

Пространствено времевите отношения се разглеждат предимно в цялост и рядко като две отделни категории. В литературната теория и художествената литература пространството вече не е само един от компонентите, изобразяващи действителността, а също така и център на текстовата семантика и основа при създаването на други системи, които се появяват в него. Фабулата, символите и изграждането на времето като литературна комуникация все по-често се разглеждат като производни на основните категории на пространството и като негови прикрити аспекти (Славински, 2009: 251).

Така нареченият пространствен обрат в литературната теория (както и в други дисциплини) започва през 90-те години на XX век и засиленият теоретичен интерес се вижда след повече от тридесет години от публикуването на студията на Славински „Пространството в литературата“. Основното разделение е насочено към това да се систематизира и стабилизира категорията пространство като обект на литературното разсъждение. Както през 80-те години, така и сега много публикации относно пространството са частични и продължават да ограничават пространството до „фон“ на

литературното действие. Въпросът за мястото му в литературата изглежда слабо разработено в сравнение с категорията време, особено в контекста на чешката поезика и преведената на чешки литературна теория. В разлика от категорията „време“, пространството не е изцяло систематизирано.

Решаването на тази ситуация е не само обръщане на внимание към категорията пространство, но също така и възстановяване на равновесието между категориите пространство и време, които са взаимозависими и взаимопределящи се. Възприемано като съставна част на категорията време, пространството променя перспективата, от която е гледано и се превръща в самостоятелна категория.

Значимостта на категорията пространство в художествената литература показва Михаил М. Бахтин (1895–1975), който затвърждава съществуващата взаимна връзка на времевите и пространствените измерения и въвежда в литературно обръщение термина хронотоп. Неговото разбиране за хронотоп обхваща времето като четвърто измерение на пространството. Промените на времето се разкриват в пространството и пространството се осмисля чрез времето. Всяко явление, което се възприема от човека, се проявява както в сферата на пространствено-времето съществуване, така и в сферата на логическото мислене. Именно чрез хронотопа, в чието начало стои времето, се определя жанрът и жанровата разновидност. В литературно-художествения хронотоп според Бахтин се наблюдава сливане на

пространствени и времеви знаци, като времето се уплътнява и става художествено-зримо, а пространството се вмъква в движението на времето, сюжета, историята (Бахтин, 1978: 178) Художественото време и пространство са необратими и устойчиви архитектурно. Читателят и авторът, или както Бахтин ги определя „творците на формата“, определят художествената си активност като времево-пространствена, смислова извънпробиваемост (Бахтин, 1996: 7). Пространственият свят предопределя външните постъпки при човека, а в художествената цялост може да се види свързването между време, пространство и достигането до смисловото им единство.

Разбирания за градско(то) пространство

Пространството (и по-конкретно градът) е не само даденост сама по себе си, но и продукт на постоянно действащ и променящ се нееднозначен процес. Оттук идва и концепцията, че мястото е съвкупност не от неща, а от отношения. Социологът Георг Зимел (1858–1918) изказва убеждението си, че Границата не е пространствен факт със социологически последствия, а социологически факт, който се оформя пространствено (Зимел, 2014 [1903]: 43). Пространството не е вещ; но, бидейки постоянно произвеждано, то е в същото време постоянно застрашено от процеса на „овеществяване“. Градът (не само за Зимел) започва да придобива уникалност и да играе плодотворна роля за развитието на духовното съществуване. Наложено от Зимел разбиране, че

пространството не е даденост, а социологически феномен, започва да присъства в множество научни теории.

Градът в литературата може да се разглежда като: обект, околна среда и персонаж – прояви, които могат да се комбинират, макар и да се проявяват самостоятелно. Представата за града като пространство, съдействащо за развитие на действието, е преобладаващото схващане в художествената литература. Но към тази негова функция може да се добави и виждането му през градския справочник като герой и персонифициран образ. Този тип литературна трансформация може да се определи като типичен начин за литературна промяна и изкривяване на реалността.

Градът е представен като център на колективния и индивидуалния човешки опит. Урбанизмът от своя страна изследва града в частност, както и пространствата, които човек обитава, като сложни и разнолики структури. За урбанистите градското пространство е стимулиращ фактор за човешката култура и се разглежда като сложен пространствен и антропологичен феномен. Съвременният смисъл на понятието – „да се придава градски характер“ и „да се превръща в град“ се появява през втората половина на XIX век, когато градът става обект на множество проучвания (Александров, 2006: 5) и започва все по-осезаемо да навлиза и в художествената литература. Урбанизацията обозначава нарастващата важност на градовете и градския начин на живот в съвремието. В урбанизма се оформя триадата „наблюдател/субект/изследовател – модел – реалност“, с което се съди за процесите и явленията, което става

видим принцип и в литературна среда. Конкретните градски места (пространства) започват да играят при проучванията на текста все по-важна и определяща роля. Тези места лесно се идентифицират като тематични или обратно, като образуващи една космическа рамка. Специфичното място се вижда като миметично отражение на реалното пространство.

Градското се превръща в декор и сцена на действие в литературата, бивайки разделено между реалност и фикция. Създателят на концепцията право на град, Анри Льофевр (1901–1991) противопоставя историческото пространство на пространството на властта (всъщност то не е самото пространство, а едно възможно негово изображение). Върху тази концепция се основава съвременната урбанистика и градското изследване като наука.

Анализирайки трите типа усвояване на градската среда – материално, социално-политическо и научно-изследователско, той систематизира изучаването на градското пространство, превръщайки го в социологически феномен. Неговото разбиране за град може да се приложи и при изучаването на литературния градски образ.

Градът е творба, по-близка до произведение на изкуството, отколкото до обикновен материален продукт. Производството в града е повече производство и възпроизводство на човешки същества, отколкото производството на обекти и стоки. Градът има история; той е произведение на историята, с други думи, на ясно

определени хора и групи, които постигат тази творба в определени исторически условия (Лефевр, 2015: 47).

Трансформациите в разбирането за града се свързват не само с историческата ситуация, но и с развитието на градската архитектура, където най-силно се наблюдава противоречието център-периферия. Погледнато по друг начин, това е опозиция между града с памет и града без памет. Тази ситуация води до разрушаване на градските стени, което означава и премахване на границите между града и неговите околности. Така възниква и новото разраснало се периферно пространство. Това обстоятелство в крайна сметка повлиява върху романовия сюжет и топографската линия, по която се движи текстът. Подчинеността център-периферия изчезва и извежда на преден план идеята за центъра като ядро на съществуването както на индивида, така и на народа. Така центърът като основно пространство за романовите събития, се изравнява по значение с периферията.

Градът в художественото пространство на текста фигурира като различни видими мрежи, изградени от отделни места (вж. Ходрова 1994), които могат да се мотивират и моделират от времето или от лични случки и обществени събитията. Моделът следва този на реалния живот и личните случки често се преплитат с историята и паметта на града. Това се пренася и в художествения текст, създавайки градска мрежа с променяща се среда. Отделните места отключват спомени, а героите „четат“ своята история в семантичното поле на града. В хода на времето в пространството възникват места и маршрути

двойници. Повторяемостта е ритуална, митична и архетипна. Градът като мрежата, която изгражда света-пространство, е част от разбиранията за литературна топология на чешката литературоведка Даниела Ходрова (р.1946). Мрежата от сгради и места, създава полето на града, което от своя страна е изтъкано от многобройни „невидими топоси“. Пътникът възприема присъствието на това поле, като самият той участва в създаването на образи и структури. Градското поле в текста присъства като реална тъкан с назовани конкретни места.

„Пражкия текст“

Прага традиционно е възприемана като литературно пространство, като конкретен топос и хронотоп в най-тесния смисъл на думата. Градът се променя заедно в съответствие с културно-историческите периоди. Заедно с градове като Париж, Лондон, Санкт-Петербург и др. и Прага принадлежи към т.нар. романови градове.

Като културен и исторически център Прага се възприема като сакрално, но и гранично пространство. Градът като физически субект подлежи на семиотизация и сакрализация, а концепцията за топоса се заражда в култура, където градовете влизат във вид на семиотични единици. Това са най-често актуални центрове, които се развиват по своя схема. Образът на Прага е представен метафизически с изобилие от символни елементи в редица текстове в чешката (и в немската) литература от XIX–XX век.

Развитието на т. нар. „пражки текст“ през XX век е силно зависимо от културния мит за Прага. Промяната на града, превръщането му в притегателна туристическа дестинация води до „събуждането“ на градското пространство. То започва да се гледа през погледа на местния жител и рядко през този на мечтателя и пътешественика.

Терминът „пражки текст“ е използван от Александър Бобраков-Тимошкин (1978) и нескрито препраща към разбирането за „петербургските текстове“ в руската литература, използвано от Владимир Топоров (1928–2005) и други изследователи от семиотичната школа. Авторът подбира думата „текст“ по-скоро с цел да бъдат избегнати изрази от типа „пражки мит“, „пражка литература“ и други подобни еквиваленти, характеризиращи това явление. Въпросът за възникването, развитието и евентуалното изчезване или ограничаване на градския литературен текст се смята за актуална тема. Възприемането на града като сложен семиотичен механизъм и генератор на култура, произлиза от тартуската школа. Привърженик на тази идея е Юрий Лотман (1922–1993), който от своя страна насочва изследванията си върху концепциите за градско пространство, поставяйки акцент върху руската литература през 70-те и 80-те години на XX век.

Градът-механизъм реконструира своето време постоянно и в синхрон с настоящето. В този смисъл полисът и културата са неразривно свързани и се противопоставят на времето. Митът запълва семиотичната пустота, като по този начин изкуственият

град твори митове. Именно стремежът към запълване на семиотичното пространство на града с митология е обоснован от неработещата историчност.

Друга важна характеристика на „неестествения“ град е неговата театралност. Тази изкуственост според Лотман играе решаваща роля за формирането на културната и идейна рамка на града. „Сценичната“ и „задухисната“ перспектива на града не разчита на конкретна историчност, а дава възможност „зрителят“ да присъства. Според тартуската и московската школи, градското пространство се възприема като културно-исторически феномен и Прага в литературата се отделя като такъв доминиращ и водещ фактор.

В чешка среда Даниела Ходрова продължава концепцията на тартуската школа, прилагайки я и върху чешкия град. В есета си „Поетика на местата“ („Poetika míst“, 1997), „Места с тайни“ („Místa s tajemstvím“, 1994), „Чувствителен град“ („Citlivé město“, 2006) тя извежда вътрешната свързаност на града с митологичното и легендарното, подчертавайки силната обвързаност на града с езикови и метаезикови структури. Даниела Ходрова смята „пражкия текст“ за по-малко плътен и компактен в сравнение с петербургския текст. Затова разграничава своите от чуждите концепции, като предпочита и налага термини като „пражка мрежа“ и „пражки контекст“. Мрежата, за която чешката литературоведка пише, е резултат от четенето на текстовете, които сама е избрала въз основа на познанията си, като интерпретацията е свързана с основата на повествованието.

Прага е град, който включва в себе си отличителен център и доминанти и произвежда добър читателски текст, който да е еднакво разбираем както за местния жител, така и за провинциалиста и чужденеца. Урбанистичното повествование се чете чрез ходенето и неговото преживяване и читателят е въввлечен активно в неговия живот. От наблюдател се преминава в ролята на спътник и по този начин градът се превръща в личност, същество, носещо своите особености.

Мисленето за града през мита е отличителен белег на „пражкия текст“. Още Клод Леви-Строс определя митологичното мислене за склонно да подрежда света чрез класифицирането на явленията, макар че то класифицира по друг начин в сравнение с науката. Митът е свещена история, която се превръща в образцов модел на човешкото битие.

Митовете подобно на художествената литература не принадлежат на обикновения свят, а задоволяват потребността на човека да изразява вярата, да брани културата и да възпитава нравственост. Процесът на създаване на градския мит включва различни елементи, но ключово роля играе историята. Терминът „градски мит“, употребен за първи път от фолклориста Ян Харолд Брунванд, свързва развитието на градската култура с минали и съвременни легенди.

II. Трансформации на литературния персонаж Прага Създаване на пражкия образ

Втора глава от дисертацията показва водещата роля на град Прага през XIX век, като разглеждането е обвързвано с поставянето на извън литературни акценти. В главата се показва водещата роля на пражкия мотив, разгърнат в опозицията с чешкото село и покрайнини. Изведени са произведения, в които се откроява силното присъствие на Прага и водещата роля на реалното пространство върху художествения свят и героите. Пражките текстове се съсредоточават върху топоси, акумулиращи историческа важност, но и върху някои тягостни и мрачни съвременни пространства.

В художествената литература описанието на пространството е един от най-изразителните елементи на текста. Прага е обобщен символ на цяла Чехия още от времето на Йозеф Юнгман, а от края на XIX в. градът започва да привлича вниманието не само на обществениците и историците, но и на редица писатели. Сред писателите на Чешкото възраждане, заплени от красотата и мистичността на Прага, са Карел Хинек Маха, Карел Сабина, Йозеф Кайетан Тил, Ян Неруда, Каролина Светла и др. Те и техните следовници изобразяват в текстовете си бързо развиващия се град, чието значение расте пропорционално на неговата архитектурна и политическа атрактивност.

В епохата на Националното възраждане образът на Прага обслужва предимно възрожденската идея и почти никъде не присъства като реално и преднамерено

описание на града. Бързо развиващото се градско пространство започва по-видимо да присъства в литературата едва в пиесите на Йозеф Кайетан Тил (1808–1856) като „Pražský flamendr“, „Fidlovačka aneb Žádný hněv a žádná rvačka“ и др. До 30-40-те години на XIX в. градското пространство е смятано за неестетично и непривлекателно и неговите описания са предимно негативни, като феномен, нарушаващ природните красоти. След този период обаче нарочните литературни описания на Прага набират популярност. Развитието на градската среда се разглежда като взаимосвързан с промените в обществения и културния живот фактор. По подобие на Лондон в произведенията на Чарлз Дикенс или на Петербург

при Николай В. Гогол социалната и пространствената организация на града започват да присъстват детайлно и живо в чешките художествени текстове. Литературният образ на Прага става все по-многолик чрез ефекта на субективизирането на неговата материалност.

Най-големият чешки град започва да се явява в произведенията на две нива (вж. Мацура, 1982). Първият план се фокусира върху ежедневното присъствие на града като обществен център. Това са места като Каналка, Кренови градини, Нови градини (Nové sady), които се появяват в произведенията на К. Х. Маха, Й. К.Тил и др. Вторият – се различава по строежа и съчетаването на градски мотиви. Реалистичното показване разглежда Прага като едно цяло, което съчетава в себе си фактите. Новият тип образност на града следва класическото

мислене на възрожденския период и борави предимно с устойчиви символи и емблеми.

Сред често назованите пражки реалии в произведенията от началото на XIX в. са Вълтава, Карловият мост, Вишеhrad. Техните описания са оцетени от детайлност и са засегнати отчасти, единствено като фон на действието. Тяхното представяне е симптоматично и липсва изграждането им като самостоятелни образи. Във възрожденската литература атрибутите на Прага са оскъдни, а нейният образ най-често е персонифициран чрез жената-майка, -кralица, -вдовица, -девица. Alegоричният образ на града се интерферира с този на народа.

Прага на границата между XIX и XX в. променя външния си облик и постепенно се превръща в модерен град. Наблюдава се промяна и в архитектурно отношение. Появяват се определения „Златна Прага“ и „Магична Прага“. Според историка Томаш Вълчек, заради множеството творчески борби, този период е считан за един от най-сложните от гледна точка на културното развитие на града. Рязката промяна на градската среда от края на XIX век е отразена от литературните персонажи, които биват обречени на безцелно пътуване в търсене на голямата загадка в града.

Пространството може да се разглежда като герой, сцена на действието или като затворено вътре в себе си. Топосът на Прага от края XIX и начало XX в. започва да се възприема и като лабиринт. Показателни за новата визия на града са романите „Санта Лучия“ (1893) от Вилем Мръщик и „Ян Мария Плойхар“ (1887–1888) от

Юлиус Зейер (1841–1901), които стилизират Прага като любима, кралица и дори отмъстителка. Съдбата на града се очертава паралелно с личната сантиментална история на героите. Отличителна черта на Прага в произведенията от края на XIX век става нейната тайнственост и езотеричност. Романите („Света Лучия“, „Ян Мария Плойхар“) представят Прага като образ на крайната фантазия. В романите на В. Мръщик и Ю. Зейер чешкият град е представен като демонична жена, привличаща всеки с красотата и мощта. За героите градът представлява недостижимата мечта, която носи разруха и води до техния гибелен край. Криещи коварния си облик зад загадъчни места и живописни гледки, Прага се превръща в предателка. Градският топос е представен като романтически персонаж, който непрестанно се трансформира. Създава се условно конкретизиран и опредметен образ на родината-майка и кралица. Пражка атмосфера е описвана импресионистично; уловена е сетивността и уникалността на урбанистичния пейзаж. Мотивът за Прага като символ на мечтите и прозрението доминира в разгледаните романи.

В друг контекст е натуралистичната проза на Карел Матей Чапек-Ход, който работи интензивно със средата на Прага, като се опитва да покаже нейната социална цялост. Местата, които избира за своите произведения Чапек-Ход, са типични за Прага. Важно е да се открие, че началото на XX век Прага е град на контрастите. Наред с паметници и традиции, носещи спомена от времето на Рудолф II, се появяват автомобилите и газовите лампи. Големите булеварди

заменят тесните и малки улички, които преминават през града. Полемичният характер на града изпъква.

В романи като „Голем“ от Густав Майринк и „Процесът“ от Франц Кафка Прага е фаталният двойник. Пространството е демонизирано и сее разруха. Създанието Голем от едноименния роман е част от еврейското гето и мистичната пражка атмосфера, но едновременно с това представя гибелното в града. За разлика от „Голем“ при Кафка градът е разкрит чрез контурите си, той е амбивалентен и остава безименен до края.

Пространството става част от персонажа още по време на романтизма, където то е в неразривна връзка с личността и действащ фактор за неговата промяна. С течение на времето топосът и героят се изравняват и тяхната двойственост нараства. Двойникът променя фокуса, понякога преповтаря, а друг път изтрива самия Аз. Неговото присъствие най-често се обвързва с изпитания и проблематични ситуации, ръководени от необходимостта му да доминира над оригинала, да присвои за себе си и самият да поеме ръководна функция над личността, измествайки Аза. В действителност огледалният образ е алтернатива на реалността. Той представлява различният поглед за света, поглед „от другата страна“.

Градският облик достига крайни проявления с готическата атмосфера, отразена в произведенията на Иржи Карасек от Лвовиц. Заглавието на романа „Готическа душа“ носи силната обвързаност на героя със Средновековието и поставя въпроса за тайнствената

обвързаност между човека и града. Историческият план присъства в романа чрез декадентска стилизация на градските пространства, а пражкият храм е доминиращо пространство, което разрушава фантазиите.

В началото на ХХ в. настъпва значителна промяна във възприемането на градските места. Към основните пражки топоси започват да се добавят характерни къщи, дворци, гробища, по-малко известни или дори въобразени пространства. В резултат от различното възприемане на града и урбанизиращите се прилежащи територии, доминацията на историческото в литературните текстове започва да отслабва. За сцена на трагични или комични събития и случки се избира ежедневиият град без неговите доминанти. По този начин се променя сюжетът и в разказа се включва ново, различно пространство. Детайлното картографиране на града става част от живота на персонажите.

III. Лабиринтът на Прага

Лабиринтната структура на Прага се разгръща като своеобразна карта с ясно очертаващи се места, назовани в произведенията. Мисленето за света като лабиринт, а оттам и за града като прототип на конструкцията от пътеки, е популярно схващане от векове. Лабиринтът на големия град играе ролята на заблуда, но и на координатна система. Подобно на географска карта през нея могат да се четат отделните пражки топоси. Лабиринтът зависи от пространството и от проблематичната връзка с него. Пътешествието на пътника в романа на Ян Амос Коменски „Лабиринтът на света и раят на сърцето“ преминава през едни от основните градски пространства, които чертаят мрежа от символни места. Такива възлови топоси са изобразени и в творбите за Прага.

Площадът в средата на всичко. Тук се събират всички хора от всички съсловия и решават каквото е нужно; в средата му, като в център на всичко, е резиденцията на царицата на света, Мъдростта (Коменски, 2009: 24). Карнавалната структура, изведена от

Михаил Бахтин, на площадната атмосфера функционира като сцена на морално-психологически смисли. Негово е виждането за площада като „символ на всенародността (вж. Бахтин, 1976: 146). Това лесно може да се проследи в романа на Коменски, където площадът е превърнат в карнавализирано пространство, носещо символична отсенка. Така пространството на централния площад

става амбивалентно и многопластово, а през реалните очертания прозират фалшивите, други места. Образите на карнавала са двуединни, обединяват двата полюса на смяна и на криза. Свързаните с него улици, къщи са увлечени от едно допълнително карнавално осмисляне.

Първо от крепостната стена започва наблюдаването на пространството, крепостта дава първата представа за случващото се вътре, в центъра, което е причина да се посочи значението на крепостта. Символиката на крепостта („храда“) в разбирането на чешката литература от Средновековието е не само нереална тема, но е огледана през погледа на „наивния позитивизъм“ (Šimůnek, 2010:185 - 2019) Крепостта символ на мощта и силата на владетелите се преобръща и започва постепенно да губи тези свои очертания в съвременната литература. Обикновеното ежедневие се пренася сред обстановката на крепостните стени като я слива с ежедневието. Лабиринтът на крепостта може да се разглежда, както исторически, така и географски с цел изясняване на неясното предназначение в градското пространство.

Множество улици и площади се оказват част от пражката литературна карта. Детайлната поява на ясни координати и включването на известни места се забелязват в множество произведения от романа на Сватоплук Чех (1846–1908) „Пътешествието на господин Броучек в XV столетие“ (1888) до романите на Даниела Ходрова от 90-те години на XX век („Тета“, „Какавидите“ и др.) По модел на лабиринта на Коменски „самият град, който видях, беше разделен на безброй улици, площади,

къщи и сгради, големи и малки, и навсякъде беше пълно с хора като буболечки.“ (Коменски, 2009: 24).

Кръчмите и кафенетата са други минипространства, които създават една паралелна реалност на литературните текстове в Чехия. Те правят възможна социалната комуникация между обикновените хора, интелектуалците, хората на изкуството, а чешкият обществен живот и вижданията на елита функционират и обхващат именно места като кафенета, кръчми, ресторанти и други заведения. Кръчмата бива разглеждана като огледало на социалния живот, на новостите и ежедневието. В чешка среда тя е сред обществените места, които изиграват важна роля не само за културата, но и за развитието на езика и литературата. Атмосферата на кръчмата е притегателна за героите на Сватоплук Чех, Ян Неруда, Ярослав Хашек, Бохумил Храбал и др. Интересни са произведенията на Ян Неруда, където се отразява стереотипа на кръчмата и абсолютната автентичност на средата. А при него смешното у герои и пространство нараства до абсурдност.

Кръчмата „У Калиха“ („U Kalicha“) от световноизвестния роман на Ярослав Хашек „Приключенията на добрия войник Швейк...“ е мултикултурно пространство, заживяло свой собствен живот и днес превърнало се в легендарно пространство. Любимото място за бира на самия Хашек е място за игра с реалността за героя Швейк и среда за неговата мимикрия.

Старият еврейски квартал (Йозефов) в Прага има славата на гето, приютило в себе си бездомници и девиси, обетована земя на скитници и престъпници, развалини,

бърлога за блудства (Ripellino , 1992:142). Думите на италианския изследовател отразяват представата за тази част от Прага, възприета от поколения наред. Отделено като самостоятелен град в големия град, Йозефов е съсредоточен около синагогата и представлява гранично пространство, отделено с порта от околния свят. Неговото място в литературата се забелязва осезаемо още от края на XIX век при Алоис Ирасек в „Старинни чешки легенди и предания“. Образът на Голем от едноименния роман на Густав Майринк е духът на гетото, обитаващ странна руина. При австрийския писател създанието Голем представлява метафора на злото, която движи действието. Жителите на гетото разказват, че Голем живее в стая без вход по съседство със старо-новата синагога, само с един прозорец към света, а неговият път описва кръг, подобен на лабиринт.

Храмът и неговите измерения на вярата са част от сакралните места, които са част от основните места в чешката литература. Храмът е не само мястото, където се отслужват богослуженията, но и сграда която представлява своеобразен център на града или квартала. Той не е само постройка със сакрален характер, но и символ – „светилище“ във всевъзможен смисъл. Представлява възвишения стремеж, който в света на всекидневието цели да изгради някакво духовно пространство. Символическото значение на храма обуславя неговата уникалност – различна от всяко друго здание или помещение, неговата обособеност. Предназначение на сакралната архитектура е да внушава душевни състояния и да овещества метафизични/

свръхестествени/ и теологични понятия, задача, надхвърляща по сложност обичайните изисквания към архитектурните творения. Структурата на сакралната архитектурна цялост се обяснява с идеала за хармонична завършеност, който носи в себе си. Сакралните обекти притежават не толкова материално измерение, а по-скоро духовно. Сакралното се противопоставя на профанното/ежедневното.

Катедралата Свети Вит събира героите на Алоис Ирасек, Франц Кафка, Милош Урбан. Това изцяло пражко пространство извежда водещата връзка между града и катедралата. Свещеното пространство е представено и като автономия, живеещо самостоятелен живот, но и като градивен елемент на Прага, част от нейния характер.

Кварталът Жижков е специфичен пример за част от периферията, придобила своеобразна сакралност и изравнен с централно средище. Самият квартал, определян като пролетарски, носи не само профанния и светски образ, но заема особено място в традицията на Прага, като негова съкровена част. Неговата сакрализация е провокирана от обитателите на самото пространство и от техните житейски преживявания. В образа на Жижков всекидневното среща свещеното на далеч не толкова възвишени места като например кръчми, улици и др. Легендарният квартал добива измерения на свещен ореол и е действащ герой не само в киното, но и в литературата.

Опитите да се разграничат отделните топоси и техните мотиви минават през местата на крепостта, дома, градината, за да се стигне до гробището, символизиращо края на едно непрестанно бродене из лабиринти и улици.

Пространството на гробището е място-безвреме, което е обособено от живите в памет на мъртвите. Възприемано като мистериозно, заради отношението на съвременното общество към края на земното съществуване, Мишел Фуко определя гробището като специална хетеротопия и го обяснява като място-обединител на всички останали градски топоси, като връзка между хората (всеки човек има погребан близък). Затова и гробищната хетеротопия в дисертацията е изведена като последна, за да осъществи нужната дистанция и да спазва традиционното възприеманата вечност. След Карел Хинек Маха мотивът за гроба се свързва и с представата за земята, и олицетворява храма-убежище. Гробището среща минало и настояще както в по-ранните произведения от края на XIX век (Малкото гробище на Мала страна в „Малострански разкази“ от Ян Неруда), така и в следващото краевековие (Олшанските гробища в романите на Даниела Ходрова). Именно Олшанските гробища са представени дори като сакрално място и преломна точка на спомените.

Картата на градските доминанти, които литературните текстове създават разпознават на първо място свещени места: религиозни; национални; светски. Видима е тенденцията с напредване на времето периферията на града да измества центъра и от профанно място да заема все по-ключова роля. В самия край на своеобразната карта на града стои пространството на гробището - свършек на човешкия живот. А като контрапункт на другите градски топоси е библиотеката, която е обиталище на разума и колективната памет.

Свещените места в Прага се възприемат като място на преданост и се определят по различен начин във времето и пространството.

Градските доминанти, като площада, крепостта, улиците, кафенетата и кръчмите са местата, които изграждат цялостната визия на Прага. Тяхното присъствие (или отсъствие) в литературните произведения водят до построяването на лабиринт на пражкия град, през който не само героят, но и минувачът-читател изчезват.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въз основа на анализираниите прозаични творби от чешки, немски/австрийски и еврейски писатели дисертационният труд доказва, че от края на XIX век Прага, по подобие на Лондон, Париж и Петербург, се превръща в литературен град. Романовият жанр и съответното съдържание на разглежданите творби илюстрират как чешката проза на прехода между XIX и XX век преминава от рустикална към урбанистична тематика, а Прага постепенно от пространствен фон на романовото действие се превръща в самостоятелен пълноценен литературен персонаж. От една страна литературното отразяване на чешката столица е част от глобалната градска литература, но от друга, благодарение и на мултиетническото население – то има своя неповторима специфика.

Използваният сравнително-литературен метод, съчетан с изложените в увода теории за пространството, показва синхронното развитие на града и неговото литературно отразяване.

Концепциите, вдъхновени от литературните текстове и фикционалните светове на Михаил Бахтин, Юрий Лотман и др. са отправна точка към вглеждането в пространствената поетика, а разработките на чешката литературоведка Даниела Ходрова конкретизират уникалното изобразяване на чешката столица. Докато по времето на Чешкото възраждане доминира реалистичният метод, на прехода между XIX и XX век Прага (в унисон на картините на Алфонс Муха) е представяна в стила на

сецесиона, а в края на предходното и началото на нашето столетие – с постмодернистичната поезика. Фигурата на града, показана чрез лабиринта, фланьора, пражкия минувач и др. гледни точки се явява неразривна част от литературния текст и се установява като неразривно свързана с неговата развиваща се традиция.

Следването на градския маршрут е несъзнателно действие, което с времето се автоматизира и вече не изисква съзнателно усилие. А конкретните позиции са тези, които помагат в развитието на абстрактното съзнание и съдействат за последователността на мисълта. Вариативността на света и лутащата се личност из пространството са основните фактори, които изиграват главна роля при изследването на градските места. Социално конструиране на пространството (Анри Льофевр) от една страна и семиотичните виждания на Юрий Лотман за пространствената поезика, от друга страна, ясно доказват, че градът не е просто административна единица със собствено устройство, а е механизъм, конструкт на времето и паметта. Градът е мрежа, която променя контурите си неспирно и представлява жива цялост.

Като такава тъкан е видяна и чешката столица – Прага. Нейното урбанистично развитие е проследено чрез движението на персонажите през градската мрежа. Точността на топографските описания показва значимостта на местата, трансформирайки ги от обикновени адреси до реален/конкретен маршрут. Фигурата на града, показана чрез лабиринта, фланьора, различните пространства, се явява като неразривна част

от литературния текст и се установява като неразривно свързана с неговата развиваща се традиция.

Изследването се насочва не само към фикционалния свят на литературата, но също така прави своеобразен разрез на реалната градска действителност и сливането ѝ с литературните текстове и герои. Пространството на „другия въображаем свят“, трансформира времето и човека, оплитайки го в лабиринт без изход. Лабиринтната структура на Прага прави възможно проследяването на промяната в нейния облик и статут, а превръщането на града от светица и майка (от времето на Късното възраждане) през любима и изкусителка (през неоромантизма и декаденса) до нереален и объркан образ (в литературата след края на XX в.) е видимо в разгледаните прозаически произведения.

Макар че Прага в урбанистичното си начало и развитие изпреварва Петербург, едва на границата между XIX и XX век с т. нар. „пражки текстове“ на Ян Неруда, Якуб Арбес, Юлиус Зейер, Зигмунд Винтер и др. се превръща в литературен град и започва да се възприема като емблема на чешкото. Наблюдава се и как се създава цяло семантично ядро около литературния град, представяйки го като сакрален, граничен, демоничен, магичен и съдбовен топос. Чешкият град се налага като символ и метафора, възплъщавайки в себе си народната история. Възраждането развива „пражкия текст“, като са видими всички вариации, свързани с градската митология и повтарящите се мотиви.

Всички анализирани текстове използват топоса на Прага, като мрежа от реални и фикционални места, дори може да се види като медиум, чрез който се опредметява човешкия поглед (Минков, 2011:15). Разглеждането на Прага като съдбовно пространство, където героят търси своята идентичност е характерно за времето преди Първата световна война. Магията на пражкото пространство и неговата демонична същност постепенно изместват града, показвайки го през мистичните сцени в произведенията на Иржи Карасек от Лвовице и Франц Кафка. Различните стилизации на Прага се свързват пряко не само с героите, но и с времето.

Авторите, които избират Прага за център на произведенията си са вдъхновени от легендите, преданията и приказките за града. Именно двете краевековия (края на XIX и края на XX век) преработват тези модели, като очертават градското пространство чрез координатите на реалност, памет и фикция. Като допълнение към споделените социални промени границата на XIX и XX век се вижда върховата позиция, която топосът на Прага заема. Чешката столица се разбира като архетипно пространство, чието литературно изобразяване се превръща в интерпретативен ключ за изведените текстове. Текстът на града, а следователно и текстът на Прага, по своята същност е многопластов, отразяващ многото лица на истинския град. В посочения случай именно градският топос е двигател на историята. Разработката откроява особеностите на „пражкия текст“, а именно: раздвоение, скитане, лабиринтност, антропоморфизиране на града, извеждането на времето

като субективна категория, изолацията и самотата. Според изследването обаче тази хетерогенност не означава фрагментация или прекъсване, а е възможност да се разгледа множествеността сред градските доминанти и места.

Анализираните произведения са взаимосвързани и взаимодействат на базата на *genius loci* Прага. Темата за Прага не е уникална за литературата и след 1989 г., но играе роля на свързващото звено между минало, настояще и бъдеще. Играта на автентичното с въображаемото, на историческото и модерното за авторите от XX и XXI в. е начин да се проследят метаморфозите на Прага. А през промяната на града – и сменящото се разбиране за света. Литературата след 90-те години на XX век продължава да се движи из реалната, съществуваща и днес карта на Прага. Това би могло да се определи като устойчива тенденция за присъствието на градското пространство и неговата значимост не само в чешка литературна среда. И днес пражката действителност привлича и могат да се видят произведения като романите „Прага“ (2002) от американския писател Артър Филипс и „Пражка соната“ (2017) от Брадфорд Мароу.

Пражкият топос се променя чрез различната йерархизация на доминантите в града. Двойствената природа на Прага не е пропусната и е изведена чрез антропоморфизирания двойник на града. Театралността на Прага е още една характерна функция, която се наблюдава в романите както от края на XIX век така и в тези от 90-те години на XX век.

Тази театрализация не обезличава героите, а се стреми към демонстрация на града и затвърждаване на лабиринтната му структура. Подбраните произведения за Прага имат за цел да се насочи вниманието към развитието на пражкото пространство и отделянето на водещи градски места-символи. Проучването би могло да се разшири, включвайки текстове както от Средновековието и преданията, свързани с града, така и от Ранното възрождение (Карел Хинек Маха, Йозеф Кайетан Тил) и не на последно място с произведения от междувоенния период (Ярослав Сайферт, Витезслав Незвал др.), които да насочат вниманието към други характеристики на пражкия литературен топос.

Изследването „прокарва“ своеобразен маршрут из Прага през различни исторически и литературни периоди. Образната топография позволява чрез позната матрица от места да се открият нови пространства и да се видят техните основни белези. Лабиринтната структура на Прага се заявява като модел, който се развива през годините и преминава през хаотичност, мистериозност и магичност.

Приноси на дисертационния труд:

1. Настоящото изследване за първи път в българската славистика разглежда Прага като литературен топос.
2. Изведен е и е реализиран картографският модел за проучване на градското пространство, илюстрирано чрез пражкия образ. Изследването проследява градските мотиви в различните етапи от нейното развие от разглеждания период, като набелязва редица доминанти на пражкото пространство.
3. Пространството е концептуализирано както през класически модели, така и през нови теории за градското пространство.
4. Доминантите на чешката столица са анализирани в тяхното времево-пространствено единство.
5. В диахронен план е проследено развитието на пражкия образ от времето на Чешкото възраждане до началото на нашия век.

Използвана литература в автореферата:

Александров 2006: Александров, Александър. Теоретични основи на урбанизма. София: Институт за Модерността, 2006.

Бахтин 1975: Бахтин, Михаил. Вопросы литературы и эстетики. Москва: Художественная литература, 1975.

Бахтин 1978: Бахтин, Михаил. Творчество на Франсоа Рабле и народната култура на средновековието и Ренесанса. София: Наука и изкуство, 1978.

Бахтин 1983: Бахтин, Михаил. Въпроси на литературата и естетиката. София: Наука и изкуство, 1983.

Варзоновцев 2003: Варзоновцев, Дмитрий. Антропология на града. София: Институт за модерността, 2003.

Зимел 2014: Зимел, Георг. Фрагментарният характер на живота (Есета). София: Критика и хуманизъм, 2014

Коменски, 2009: Коменски, Ян Амос. Лабиринтът на света и раят на сърцето. София: WALD Press, 2009.

Ирасек, 1978: Ирасек, Алоис. Старинни чешки предания. София: Народна култура, 1978.

Лайбниц 1974: Лайбниц, Вилхелм. Нови опити върху човешкия разум. София: Наука и изкуство, 1974.

Лефевр 2015: Лефевр, Анри. *Производство пространства*. Москва: Strelka Press, 2015.

Лотман 1990: Лотман, Юрий. Поетика. Типология на културата. София: Наука и изкуство, 1990.

Лотман 1992а: Лотман, Юрий. Култура и взрив. София: Кралица Маб, 1998.

Славински 2009: Славински, Януш. Социология на литературата и историческа поетика. – Критика и хуманизъм, кн. 29, №2, 2009, Литература. Историография. Социология. София, 2009, с. 245–270.

Curtius 1953: Curtius, Ernst Robert. *European Literature and the Latin Middle Ages*, New York, NY: Pantheon Books, 1953

Hodrová, 1994: Hodrová, Daniela. *Místa s tajemstvím? Kapitoly z literární topologie*. Praha: KLP-Koniasch Latin Press, 1994.

Hodrová a kol., 1997: Hodrová, Daniela, Vladimír Macura, Zdeněk Hrbata. *Poetika míst. Kapitoly z literární tematologie*. Praha: H&H, 1997.

Hodrová ed., 2001: Hodrová, Daniela (ed.): *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001.

Hodrová, 2006: Hodrová, Daniela. *Citlivé město: eseje z mytopoetiky*. Praha: Akropolis, 2006.

Ripellino, 2009: Ripellino, Angelo Maria. *Magická Praha*. Vyd. 3. [Přel. Alena Hertmanová, Bohumír Klípa.] Praha: Argo, 2009.

Simmel, 1969 [1903]: Simmel, Georg. “The Metropolis and Mental Life”. Translated by H. H. Gerth, in Richard Sennett (ed) *Classic Essays on the Culture of Cities*. New York: Meredith, 1969 [1903].

Simmel, 1997 [1903]: Simmel, Georg. “The Sociology of Space”, in D. Frisby and M. Featherstone (eds)

Simmel on Culture. London and Newbury Park, CA:
Sage. 1997 [1903].

Šimůnek, 2006: Šimůnek, Robert. Hrad jako symbol v
myšlení české středověké šlechty. – *Český časopis historický*,
č. 2, 108/PE, 2006.

Публикации по темата на дисертационния труд:

1. Прага и Бърно като художествено пространство в романите на Даниела Ходрова, Михал Айваз и Иржи Крадохвил, Тиха Георгиева, Национални студентски БОХЕМИСТИЧНИ ЧЕТЕНИЯ 2012, Homo Bohemicus кн. 1–2, 2012, стр. 33-40;
2. Градските пространства и техните проявления в чешката литература, Тиха Бончева, Движение и пространство в славянските езици, литератури и култури, Сборник с доклади от Дванадесетите международни славистични четения – София, 2014, Том II – Литературознание и фолклористика, 2015, стр. 423-428;
3. Образът на града в чешката литература (Прага - литературно пространство в центъра на чешката история на литературата), Тиха Бончева, Национални студентски БОХЕМИСТИЧНИ ЧЕТЕНИЯ – 2014 г., 2016, стр. 97-103;
4. Мултикултурни пространства в пражките кафенета и кръчми, Тиха Бончева, МУЛТИКУЛТУРАЛИЗЪМ И МНОГОЕЗИЧИЕ, Сборник с доклади от Тринадесетите международни славистични четения – София, 2016, Том II – Антропология и литературознание, 2017, стр. 262-266;

5. Естетизиране и документалност на града. Прага в края на XIX и началото на XX в., Тиха Бончева, Национални студентски БОХЕМИСТИЧНИ ЧЕТЕНИЯ 2016, Homo Bohemicus кн. 2–3, 2017 стр. 91-96;